

AZ ORAL HISTORY ELMÉLETI ÉS GYAKORLATI KÉRDÉSEI

TÓTH ESZTER ZSÓFIA

„Higgye el, mi is szemben álltunk az akkori büntetőpolitikával” – hangsúlyozta egy egykori, a budapesti Ferenciek terén dolgozó ifjúságvédelmi nyomozó, akit másfél év után sikerült meginterjúvolnom.

„Olyan lett a mi szerelmünk, mint egy Rómeó és Júlia l’amour” – hangsúlyozta az első magyar szépségkirálynő, Molnár Csilla szerelme, a fonyódi Gyöngyhalász diszkó tulajdonosa, aki megírta emlékiratait is.

E két példát az általam a Magyar Nemzeti Levéltárban létrehozott Mark Pittaway interjútárból vettem és sűríti az interjúzás két alapvető kérdését: a köz-történetre reflektáló, azonban saját életútjának elbeszélésétől elzárkózó rendőr és a magánélet megéléstörténetét középpontba helyező pre-vállalkozói figura, aki szívesen beszél múltjáról. Hogyan reflektálnak a visszaemlékezők a szocialista idősakra?

„Mi egyáltalán az oral history? Új típusú forrás, mely a múltról szóló illékony szavakat teszi vizsgálat tárgyává? Vagy interdiszciplináris módszer, amely olyan világokba enged bepillantani, ahová az írott szövegek révén nem láthatunk be?” – tette fel a műfaj alapkérdéseit Horváth Sándor: Muszáj interjúzni című cikkében, amely a Forrás folyóiratnak egy olyan különszámában jelent meg, amely kifejezetten oral history témájú elméleti és gyakorlati írásokra épült.¹ Mind a Múltunk,² mind az Aetas³ folyóirat jelentetett meg oral history különszámot is, és az elmúlt években, úgy tűnik, egyre széleskörűbbé vált az érdeklődés az interjúzás módszertana iránt Magyarországon. A témában megjelent összefoglaló módszertani jegyzet is.⁴ Egyre több virtuális alapon szerveződő interjúgyűjtemény jött létre.⁵ Persze számos módszertani kérdés megválaszolatlan, illetve átalakulóban van. 15 évvel ezelőtt nem is volt kérdéses, hogy interjúala-

---

¹ Horváth Sándor: Muszáj interjúzni? Az oral history mint nyilvános és/vagy szakszerű történelem. Forrás, 2011/7-8. 21.

² Múltunk tematikus szám, 2005/4.

³ Aetas, 2007/2.

⁴ Közösségtanulmány. Szerk. Kovács Éva. Pécs, 2007.

⁵ Többek között a már klasszikusnak számító 1956-os Intézet Oral History Archívuma mellett (pl.: A 20. század hangja: <http://www.20szazadhangja.hu>; centropa: www.centropa.hu; Budapest Főváros Levéltárának gyűjteménye; XX. század emlékezete Gyűjtemény: <http://hsze.hu/gyujtemeny>; Emlékpontok <http://www.emlekpontok.hu/>; BFL Magániratgyűjtő csoport.)

nyok után legérdekesebb MATÁV telefonkönyv segítségével kutakodni (ha például Kossuth-díjasokat vagy Állami Díjasokat keresünk), ma már sokkal eredményesebb potenciális interjúalanyokat keresni az iwiw-en, illetve a Facebook-on. Az emlékezés gyakorlatának átalakulására szintén jó példa a Facebook, ahol a felhasználók számos régi fényképüket posztolják (nemcsak iskolai csoportképeket) és ez előhívja az élményben egykoron részesek emlékeit is.

Nemzetközi háttér

Valerie J. Janesick szerint az oral history posztmodern környezetünkben a kommunikáció interpretatív aktivitási formája.⁶ Összefoglaló művében kitért olyan izgalmas kérdésekre is, hogyan bánjuk az oral history szerzői jogokkal az interneten. Részletesen bemutatott interneten található oral history gyűjteményeket, többek között a washingtoni Holocaust Memorial Museum gyűjteményét, a 2001. szeptember 11-i tragédia emlékhelyeit és ami számunkra sajátos: a Katrina hurrikánt túlélők emlékeit megosztó portált (a szerző ez utóbbinak szintén túlélője). Tehát traumatikus események emlékeztető megőrzítő oral history gyűjteményeket állított elemzésének középpontjába. A Holocaust Memorial Museum Gyűjteménye 9000 hang- és videointerjút tartalmaz, nemcsak az áldozatokkal, hanem a tettesekkel is.⁷ Aki használni akarja a gyűjteményt, regisztrálnia kell és be kell jelentkeznie. Az áldozatok között vannak zsidókkal, romákkal, lengyelekkel, Jehova tanúival, homoszexuálisokkal, politikai okokból elítéltekkel, a tettesek között kollaboránsokkal készített interjúk is, a világ számos országából, többek között: Belorussziából, Csehországból, Észtországból, Franciaországból, Németországból, Görögországból, Izraelből, Lettországból, Litvániából.

Akárcsak a holokausztnak, a 2001. szeptember 11-i tragédia emlékeztetőnek is több internetes interjúgyűjteményt hoztak létre.⁸ Míg 2005-ben kérdéses volt, hogy az interjúkat publikálják-e interneten, a tizedik évfordulón már nem volt hezitáltak: a méltó megemlékezést mind videointerjúk, mind interjúleiratok közzététele szolgálja. Így fordul át az esemény kommunikatív emlékeztető kollektív-vé.⁹

Szeptember 11 kapcsán megszólaltattak a mentésben résztvevőket,¹⁰ túlélőket, és a szerencsétlenségben elhunytak családtagjait,¹¹ az akkori New York-i

⁶ Valerie Janesick: Oral History for the Qualitative Researcher. New York-London, 2010. 14.

⁷ <http://www.ushmm.org/research/collections/oralhistory/>. Janesick i. m.142.

⁸ Többek között: http://library.columbia.edu/indiv/ccoh/new_projects/9-11.html, http://graphics8.nytimes.com/packages/html/nyregion/20050812_WTC_GRAPHIC/met_WTC_histories_full_01.html, <http://www.911memorial.org/oral-histories-0>.

⁹ Jan Assmann: A kulturális emlékeztető. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrában. Budapest, 1999. 44-66.

¹⁰ Például: <http://www.time.com/time/beyond911/#TimmyRiches>

polgármestert.¹² A mentőosztagokban résztvevők történetei a hősiességet jelenítik meg, a túlélők történetei a trauma utáni újrakezdést, az özvegyeké a szeretett személy elvesztése után egy új élet felépítését. Brian Clark és Stanley Prainmath története pedig egy fehér és egy színesbőrű barátságáról is szól: mindketten a World Trade Centerben dolgoztak, de korábban nem ismerték egymást. Aznap egymást segítve éltek túl a katasztrófát és kötöttek életre szóló barátságot.¹³

A Katrina Hurrikán túlélőinek történetét a Harvard Medical School munkatársai gyűjtötték össze.¹⁴ Az oldalon olvasható interjúkat 2006. január–március között készítették, 350 felvételt tartalmaz. Például a 404675-ös számú nyilatkozó részletesen beszélt az evakuálás nehézségeiről, arról, hogy nem találtak hotel-szobát, a közlekedési nehézségekről és kedvenc háziállatuk elvesztése miatti gyászról. Visszatérve otthonukba, romokat és pusztítást talált, ezért családjával úgy döntött, Louisianába költözik.

Bár nem kifejezetten történeti munka, mégis a generációs emlékezet kiváló példája Jeffrey Zaslow: *Girls from Ames* című kötete. Illetve amiatt is fontosnak tartom a könyvet, mivel az örömteli és tragikus, nagypolitikától független élethelyzetek megéléstörténetei mintát nyújtanak a hasonló helyzetben lévők számára is. A kötetben az egykori iskolatársak történeteit olvasva jóformán a női sorsfordulók minden állomásáról képet kaphatunk: megismerhetjük az első szerelmek történeteit, a csapat egyik fiatalon elhunyt tagja miatt érzett gyászt, a rákos gyermekét ápoló majd eltemető anya túlélési stratégiáit. A kötet talán legérdekesebb története, ahogyan egyikük megkeresi azt az autóst, aki felelős volt bátyja halálért. Szülei a kisfiú elvesztése miatt érzett fájdalmukban vállalkoztak újabb gyermekekre: ő lett a visszaemlékező. Ezt a történetet akarta megosztani a baleset egykori okozójával.

A Magyar Nemzeti Levéltár Mark Pittaway Oral History Gyűjteménye¹⁵

A gyűjtemény az 1995–2012 között elkészített interjúimból áll, melynek egy része életútinterjú, másik része témainterjú, elsősorban a szocialista időszak társadalomtörténetére vonatkozóan. A gyűjtemény jelenleg 162 tételt tartalmaz.

A gyűjtemény részét képezik munkásokkal, munkásnőkkel, országgyűlési képviselőkkel, a Dialógus békemozgalom tagjaival, a könnyűzene 1980-as évek elejének szereplőivel – Dalos ügynökügye kapcsán – készített interjúk. Ezekben az interjúkban a visszaemlékezők beszélnek a diktatúra mindennapjairól, olyan tömeges társadalmi tapasztalat egyéni megéléseiről, mint a nagyvárosi bevándor-

---

¹¹ <http://www.time.com/time/beyond911/#LyzbethGlickBest>

¹² <http://www.time.com/time/beyond911/#RudolphGiuliani>

¹³ <http://www.time.com/time/beyond911/#StanleyPrainmath>,

<http://www.time.com/time/beyond911/#BrianClark>

¹⁴ <http://www.hurricanekatrina.med.harvard.edu/oralhistories.php>

¹⁵ http://www.eleveltar.gov.hu/fooldal/kutatas/oral_history

lás, lakásszerzés, a politika hatása életükben (párttagság, munkásörtség, országgyűlési képviselőség, alternatív civil mozgalmak, ügynökügyek), fogyasztási szokások a hiánygazdaságban. A jelenleg folyó gyűjtőmunka is hasonló módszerekkel folyik (konkrét témához kapcsolódó strukturált kérdőív és narratív konstrukció). Jelenleg folyó a szocialista időszak kábítószer fogyasztása, tervezett szubkultúrái, hatalom és politika a mindennapokban: a szocialista időszak országgyűlési káderei, újságírói jelentik a gyűjtemény gyarapításának főbb területeit. De a gyűjtemény nyitott további interjúk befogadására, kutathatóvá tételére is.

A gyűjtemény névadója a tragikus hirtelenséggel fiatalon elhunyt Mark Pittaway (1971–2010) angol társadalomtörténész, aki a magyar társadalomtörténet iránti érdeklődésével, kiemelkedő szakmai eredményeivel hídszerepet is betöltött Kelet és Nyugat között. Több eredményes kutatást folytatott a Zala Megyei Levéltárban. Doktori disszertációját a magyar munkások 1950-es évekbeli történetéről írta, utolsó munkája Ausztria és Magyarország határvidékének elemzése volt 1930–1960 között. Nyitott személyisége, őszinte érdeklődése, tudományszervező tevékenysége követendő példát jelent.¹⁶ Az alábbiakban módszertani szempontból érdekes interjúkat elemzek a gyűjteményből.

Szituatív emlékezet: a hely hatása

Miért adjuk elő ugyanazon emlékünket eltérő időben és helyzetben különbözőképpen? A múlt megjelenítésének képlékenysége egyaránt függ belső és külső tényezőktől: a személyiségtől, valamint attól a társas helyzettől, amelyben megfogalmazódik. A személyes emlékezet olyan „kultúrateremtő társas tevékenység”, amely fontos szerepet játszik a társadalmi emlékezet előállításában.¹⁷ Éppen ezt a kultúrateremtő társas tevékenységet láthatjuk működés közben a visszaemlékezők többször elbeszélte emlékeit elemmezve. Láthatóvá, értelmezhetővé válik az a folyamat, amikor a kommunikatív emlékezet kollektívvá alakul át. Gyáni Gábor hangsúlyozta, hogy a kollektív emlékezet három réteget foglal magába: a személyes emlékezést, a hagyományt, valamint a történeti tudatot.¹⁸ Az elemzett történetek azt az átmenetet ábrázolják, amikor a személyes emlékezés hagyománnyá alakul. Az interjúszituációk átalakításának kísérletével nem elsősorban az emlékezet szelektív természetét és rugalmasságát akartam igazolni, hanem a kommunikátum (az elbeszélte emlékek) szituációhoz kötődő viszonyát. Az emlékezés a mindennapi társas helyzetek alapvető rítusa. Az emlékezés gyakorta emlékeztetés. Hétköznapi tapasztalatunk, hogy a múltbeli események,

---

¹⁶ <http://www.open.ac.uk/Arts/mark-pittaway/more2.shtml>

¹⁷ Tükörszilánkok. Kádár-korszakok a személyes emlékezetben. Szerk. Kovács Éva. Budapest, 2008. 11.

¹⁸ Gyáni Gábor: Az elveszíthető múlt. Budapest, 2010. 295–296., 302–303.

élmények felidőzésének, illetve felidéződésének számos kiváltó oka lehet. Egy hely, egy illat, egy fénykép, egy másik személy. Az emlékezet tehát szelektíven működik, az aktuális helyzetben valami a felszínre hozza a múlt adott szegmensét. Ugyancsak gyakori tapasztalatunk lehet, hogy ugyanazon múltbeli eseményt különböző helyzetekben nem ugyanolyan módon elevenítjük fel; valószínűleg némileg másként, szerepünkhöz és a hallgatósághoz igazodva adjuk elő egyazon történetünket családi környezetben, mint baráti társaságban, vagy épp munkatársainkkal beszélgetve. Ebből pedig az emlékezet rugalmassága, a múlt szerkesztettsége mellett szituáció- és szerepfüggőségére következtethetünk.

Indián

Indián,¹⁹ a Nagyfa galeri egykori tagja életútinterjút adott gyűjteményünknek.²⁰ Az erdélyi születésű, pékként dolgozó Indián hippi, lázadó identitása központi szerepet játszik az életút elbeszéléseiben. A Budai Ifjúsági Park fölött álló Nagyfához azért jártak a fiatalok, mivel hosszú hajviseletük és farmerviseletük miatt nem engedték be őket a koncertekre, ezért ott gyülekeztek, hallgatták a zenét. A hatalom egy részüket a koncepciós Nagyfa galeri perben börtönbüntetésre ítélte, köztük Indiánt is. Szabadulása után éveken át rendőrségi megfigyelés alatt állott, zaklatták. Életútjáról nagyon színesen beszél. Az emlékezés szituációjához hozzá van szokva, ugyanis Csörsz István nagysikerű hippiregényének is ő a főhőse. Ahogyan azt gyakran emlegetni szokta, az író akkoriban egy kazánházban dolgozott, és ő éjszakákon át mesélte neki életútját. 2012. október 18-án, a magyar gitárvirtuóz, Radics Béla halálozási évfordulójára készülve elevenítettük fel Indiánnal a tragikusan fiatalon elhunyt zenésszel kapcsolatos emlékeit.

Radics Béla (Budapest, 1946. február 6. – Budapest, 1982. október 18.) sorsa szimbolikusan jeleníti meg a diktatúra évtizedeit, a rendszer által támogatott munkásosztály gyermekének lehetőségeit. A magyar Jimmy Hendrixxként is emlegetett, progresszív- és blues zenét játszó gitáros első együttesével, a Sakk-Mattal még felléphetett a Budai Ifjúsági Parkban, önálló lemezt azonban nem adhatott ki. Játzott a Sakk-Matt, az Alligátor, az Aréna, a Nevada és a Tűzkerék együttesekben, de legnagyobb sikereit a Taurus tagjaként érte el. Tragikusan fiatalon hunyt el.

Indián a zenésszel közösen szerepelt a Rockfogyatkozás című, 1988-ban bemutatott, azonban még az 1980-as évek elején forgatott dokumentumfilmben.²¹ A filmben látható Radics Béla utolsó Ifjúsági Park-beli fellépése. Ekkor találko-

---

¹⁹ 69-es számú.

²⁰ A Nagyfa-galeri történetéről részletesen ld.: Horváth Sándor: Kádár gyermekei. Budapest, 2009.

²¹ Rockfogyatkozás. Fejezetek egy magyar rocktörténetből. 1957-73. Rendezte: Sántha László. Társrendező: Árva Jolán. 1988.

zik Indiánnal és barátjával, Judóval. A jelenet úgy ábrázolja, hogy Béla rajongóit egyenrangúként kezelte.

A filmben az alábbi párbeszéd játszódik le köztük:

Indián: – Helló!

Radics Béla: – Helló! Hi!

Indián: – Mi van magával? Vagy veled?

Radics Béla: – Filmsztár leszek.

Indián: – Mi?

Radics Béla: – Filmsztár. Movie star.

Indián: – Igen?

Radics Béla: – Te is éppúgy őszülsz, mint én.

Indián: – Igen.

Radics Béla: – Régi szép időkben. Parancsolj.

Indián: – Kóla? Nincs szerencsém.

Radics Béla: – Miért, mit gondoltál? Az a régi rágalmak egyike, a Radics halálra issza magát.

Indián: – Nézz csak be oda a hátad mögé!

Radics Béla: – Oh, yeah. Nem az Indiánék?

Judo: – Azaz.

Radics Béla: – Hoppá.

Judo: – Szia.

Radics Béla: – Szia. Ők azok a fiúk, akik annak idején gyűjtést rendeztek, hogy a Sakk-Matt ne oszoljon fel. Pénzt, hogy legyen elég cuccunk, hogy ki tudjunk állni a gazdag emberekkel szemben.

Indián: – Te voltál a nagy Béla, a mi zenekarunk. Biztos emlékszel rá.

Judo: – Azt mondtad, soha nem leszel az, aki beáll a többi közé.

Radics Béla: – És beálltam? Gondolod?

Indián: – Nem.

*Judo: – Nem.*²²

A zenész önreprezentációjának fontos eleme, hogy „nem adta el magát” mondja Indiánnak és Judónak, vagyis nem kötött kompromisszumot a hatalommal azért, hogy lemeze jelenhessen meg. A „mi Bélánk” félmondat azt is jelenti, hogy a gitáros megtartotta kapcsolatát eredeti rajongótáborával: értve ezalatt olyan fiatalokat, akik hippiként reprezentálták önmagukat, azonban a korszakban

---

²² Részlet a Rockfogyatkozás című filmből.

privilegizált csoport, a munkásosztály gyermekei voltak, akárcsak maga az énekes.

Szó esik Radics alkoholizmusáról is, amelyet tagadott a filmben. Az elemzés szempontjából azonban leglényegesebb az a mondata, hogy Indiánék rendeztek nekik gyűjtést azért, hogy a Sakk-Matt együttes ne oszoljon fel. Ugyanezt a történetet beszéltettem el Indiánnal 2012 májusában is.

Indián beszélt még a filmben a Nagyfánál is, hogy mit jelentett számára a hely.

„Riporter: – Ez az a híres Nagyfa?”

Indián: – Igen, erre mondják. Persze egészen egyszerűen azzal, hogy itt voltunk, mi híresé tettük ezt a nagy fát. Nem engedte meg a lehetőség, hogy bemehessünk ide az Ifjúsági Parkba egy koncertet meghallgatni. Kifogásolták az öltözködésünket, a hajviseletünket és egyáltalán, az magában már probléma volt, hogy néhányan itt fönt ácsorogtunk. A zenéhez volt közünk csak egyedül. Egy bizonyos fokig összekovácsolta az akkori, ha úgy tetszik, én társaságnak nevezem. Ettől aztán sok közünk volt és mondhatnám azt neked, ha megszólalt egy zene abban az időben akár egy Rolling, akár egy Cream, egy Manfred Mann, sorolhatnám a beat együtteseknek a szupernél szuperebb alakjait, az akkorit, az Animal meg társait, úgy éreztük, hogy tulajdonképpen teljesen mindegy, mit mondanak ránk és mi az, ami nem tetszik és mi az, amitől minket utálnak, akkor mi már szabad emberek voltunk”.²³

Indián a riporter kissé provokatív kérdésére a helyet, mint számára identitásképző tényezőt úgy jelenítette meg, amely attól vált híressé, hogy ők hippik ruhába öltözve ott ácsorogtak. Azzal, hogy önmagukat társaságként jeleníti meg, megfosztja közösségüket a korabeli hivatalos diskurzusban a galéri szóhoz kötődő pejoratív jelentésvilágtól. A filmben láthatjuk Indiánt és Judót Radics Béla temetésén is.

A temetés emlékét Indián a Radics Béla emlékkonferencián, nagyközönség előtt is felidézte 2012. szeptember 30-án. Azt az epizódot, hogy a koszorúra azt írta fel Radics Bélának: „Itt nyugszol megáldva és leköpvé” – utalva ezzel arra, hogy Radics Béla pályafutása nem tudott beteljesedni.

2012. májusi interjúmban úgy meséltem el vele Radics Bélához fűződő barátságának történetét, hogy előtte nem nézte meg újra a filmet. Az interjúkra minden egyes alkalommal csepeli horgásztanyáján került sor, ugyanis a Csepeli Horgászegyesület elnöke. A találkozók a legkevésbé sem formálisak, egész napig tartanak. Minden alkalommal meglátogatjuk barátait is, beköszönünk a kocsnába. Étellel-itallal vár.

Radics Béla alakját kérdésemre, szívesen idézte fel, azonban a vele kapcsolatos történeteit abban a kontextusban beszélte el, amelyben kifejtette általános

---

²³ Részlet a Rockfogyatkozás című filmből.

véleményét a korabeli könnyűzenéről. Értéktételeket mondott a korszakban népszerű olyan zenészekről, akik lemezt kiadhattak, ezért nem tartotta őket igazi lázadóknak, szemben Radics Bélával. Úgy vélte, Radics kiszorulását szimbolikusan jelenítette meg az, hogy nem játszhatott már menőnek számító koncerthelyeken: „*Nekem olyan zászló nem kell, meg ezeket a cuccokat, ez már nekik nem tetszett. Azt ne hidd, hogy nyílik még a sárga rózsza tatata, de izé, mondjad már, na, a Fenyő Mikiéket, a Hungáriát, én nem is csípem a Fenyőt most sem. Megmondom neked, aki abban a pártállamban, tányérnyalónak nevezem őket, azok is voltak. Azokkal én nem tudok ma se, most mindegyik úgy beszél, nézem a hülye Kóbort, soha nem volt szimpatikus, ő most úgy beszél az egészből, ő a nagy öreg, neki nem volt problémája, a Radics Bélát, akit nem engedtek fellépni itt se, ott se, sehol se, kiszorult ide Csepelre, a Csillagtelepre*”.²⁴

Ezután rátért arra, hogy a diktatúrát jellemezze: beszélt a rendőri jelenlétről és a besúgókról a koncerteken. Hangsúlyozta, hogy amikor a Kádár gyermekei című kötethez készülő interjú kapcsán a szerző megmutatta neki a róla szóló besúgói jelentéseket, attól „mennyire el volt kenődve”. Radics Bélát „szív-lélek ember”-ként jellemezte, aki olyan volt, mint Jézus, „mentek utána az emberek”. Hangsúlyozta azt is, hiába volt Béla karizmatikus személyiség, a koncertekért annyira kevés pénz kapott, ami csak arra volt elég, hogy berúgjanak együtt. Részletesen felidézte azt, hogyan gyűjtöttek neki: „*Koncert előtt, alatt. Bementünk a Radnótiba. Fölírtam a kockás füzetbe. Nehogy azt hidd, nagy pénzeket adtak, 10 forint, 20 forint. És akkor összeszedtünk, mondok egy számat, 3-4000 Ft-ott, ehhez kellett két koncert, hogy összejöjjen. És egy ilyen rohadat erősítő, (...) nem is tudom, hány nekifutásra tudtunk egy ilyet venni, használtat. (...) Én ezt odaadtam neki. Én megbíztam benne. Nekik nem volt felszerelésük. Meg is mondta az Ifjúsági Parknál, amikor találkoztam vele. Ők gyűjtöttek nekem, mondta.*”²⁵

Tehát a zenésszel szolidáris közönség számára szimbolikus jelentősége volt annak, amikor Radics Béla a róla szóló filmben is barátian beszélt róluk.

2012. szeptember 30-án a Radics Béla Emléktársasággal és Csatári Bence kollegámmal emlékkonferenciát szerveztünk Radics Béla emlékére. Indiánt megkértem arra, hogy a körülbelül 80 fős közönség előtt idézze fel Radics Bélával kapcsolatos emlékeit.

Hangsúlyozta, nem tartja a Nagyfasokat szubkulturális jelenségnek, „gyorsan, energikusan, magyarul” akarja összefoglalni Radics Bélával kapcsolatos emlékeit. A nagyközönségnek szánt előadásában a hangsúlyokat mind a zenész, mind a magyar beatmozgalom nagyságára, egyedülállóságára helyezte, tehát a nagyítás eszközével élt: „*A bálványokat csak imádni kell. Ilyen volt Radics Béla barátom is.*” Hangsúlyozta az államrendszer diktatórikus jellegét, az erőszakos

²⁴ Interjú Indiánnal. Készítette Tóth Eszter Zsófia. 2012. május 12.

²⁵ Interjú Indiánnal. Készítette Tóth Eszter Zsófia. 2012. május 12.

fellépést a hippik ellen: „*Nem tetszett az állampártnak a jelszó sem, hogy szeretkezz ne háborúzz*”. Visszatért a filmben hangsúlyozott két motívumra, azonban ezeket is felerősítette: „Radics a szegényeknek gitározott” és egy „szakrális egyéniség” volt. Párhuzamba állította Radics tehetségét a Kex együttesével.²⁶ Hangsúlyozta, amíg Radics belehalt a korabeli közállapotokba, Baksa Soós Jánosnak disszidálnia kellett. Nagyfás múltjáról is beszélt és arról, hogy saját ifjúságát összevetve a maival, úgy vélte, akkoriban egységesebb volt az ifjúsági kultúra és a fiatalok olvastak könyveket. Hangsúlyozta zenészekhez kapcsolódó barátságát is: megemlítette: nemrég Nagy Feró születésnapján járt. Akárcsak a vele készített interjúmban, a konferencián is hangsúlyozta, hogy az Omegának és a hasonló zenekaroknak nem volt olyan nehéz sorsa, mint Radicsnak: „őket az ORI elszerződtette akármilyen gázsiért, és játszottak, ami belefért a kultúrába”. Utalt ezzel arra, hogy azok a zenekarok a túrt kategóriába tartoztak, míg Béla jóformán a tiltottba. Kiemelte, hogy az emlékező konferencia meghatottsággal tölti el, hogy ennek ellenére sem múlt el nyomtalanul Radics Béla emléke, hogy nem támogatták s felvétel alig maradt róla.

Tehát Indián három különböző helyszínen és időpontban más elemeket hangsúlyozva mesélte el Radics Bélával kapcsolatos emlékeit. Identitásának alapeleme: a Nagyfa-galeriként aposztrofált baráti társasághoz tartozása mindhárom esetben azonos mértékben volt hangsúlyos. A zenészhez fűződő barátsága kapcsán a filmben még a személyes élmény, a csepei interjúban a zenész rendkívülisége és a diktatórikus viszonyok kaptak nagyobb szerepet. Ez utóbbiak még inkább felnagyítva és szentimentálisabban jelenítődtek meg a Petőfi csarnokban nagyközönség előtt. Maurice Halbwachs szerint „Nem tudunk másként emlékezni, mint hogy megtaláljuk a kollektív emlékezet keretei között a bennünket érdeklő múltbeli eseményeket.”²⁷ Kifejezetten igaz ez Indián és Radics Béla esetében, amikor a zenész és a hippi lázadó identitása egy platformon volt a múltban. „„Az emlékezés alakzatai megkívánják, hogy egy bizonyos térbeli hely kapcsán öltsenek alakot, és meghatározott időponthoz kötődjék felidézésük. [...] Az emlékezetnek helyszínekre van szüksége, és térbeliesítésre hajlik.” – írta Jan Assmann.²⁸ Ahogy láthattuk, Indián emlékei is a helyszín és a hallgatóság hatására öltenek más és más testet.

---

²⁶ Rólunk részletesebben ld.: Markó György: KEX-akták. Ügynökjelentések a Kex együttesről 1969-1971. - Kritika, 1999/4. 8–12.

²⁷ Halbwachs, Maurice: Kollektív emlékezet. In: Szociológiai irányzatok a XX. század elejéig. Olvasókönyv a szociológia történetéhez. Szerk. Felkai Gábor–Némedi Dénes–Somlai Péter. Budapest, 2000. 143. o.

²⁸ Assmann i. m. 39–40. o.

Szituatív emlékezet: a társas emlékezés hatása

2010 novemberében Rácz József vezetésével kutatást kezdtünk a „Kábítószerfogyasztás a szocialista időszakban” címmel, melyhez interjúkat készítettünk egykori szerhasználókkal és szakértőkkel.²⁹ A szocialista időszakban a kábítószerkérdést – akárcsak a szegénységet vagy a hajléktalanságot – hivatalosan tabuként kezelték.

A korban gyermekvédelmisként dolgozó interjúalanyunk hangsúlyozta, hogy a galeri jelenség kapcsán, az 1960-as évek végén figyeltek fel a rendőrök a kábítószerre, galeri tagoknál találtak „Imádom az LSD-t” feliratú kitűzőket. A Nagyfa-galeri tagjainak elítélése után, a csöves-jelenség, mint elítélendő társadalmi probléma kapcsán kezdtek foglalkozni a rendőrök „az aluljárók népével.” Kis-székiyi Ödön orvos volt az, aki felhívta a pártvezetőséget, többek között Aczél György figyelmét a kábítószer jelenségre, ami a korban elsősorban azt jelentette, hogy a lakótelepi fiatalok szípuztak, vagyis Technokol Rapidos vagy Palmatex ragasztós zacskót húztak a fejükre, hogy bódult állapotba kerüljenek. Budapest frekvenciáltabb területeinek aluljáróiban a fiatalok hamisított recepttel kiváltott gyógyszereket szedtek vagy gyógyszerre ittak. Klasszikus kábítószeresek az országba elvértve, diplomatagyerekeken keresztül vagy levélben, LSD bélyeg formájában érkeztek be. Nagy hatása volt a Hair című filmnek és Milos Forman Elszakadásának, a Szelíd motorosoknak, elsősorban értelmiségi fiatalok körében. A korban legnépszerűbb gyógyszer a szerhasználók körében a Parkán volt, ennek orvosi forgalomból kivonása után a kodeinszármazékok és a Noxyron közös használata és az eredetileg fogyasztószerként forgalmazott Gracidin. Az 1980-as második felére nagy teret nyert a mákteázás, amelyet a fiatalok maguk készítettek házilag, a virágboltokban kapható szárazmákból.

Fő visszaemlékezőnk, Bajzáth Sándor, aki a kutatás eredményeképpen készülő kötet társszerzője, az interjúszituációban felidézte emlékeit arról, hogyan kezdett mákteázni: „*Ment ez a Codein-korszak. Egyre nehezebb volt, rohadt nehéz volt előbb-utóbb már hozzájutni. Gyógyszertárból ki, gyógyszertárba be, folyamatosan a vergődések. Közben, ezeken az útjaimon mindig eszembe jutott Berkesi könyvének a címe, hogy Akik nyáron is fáznak.*”³⁰ És amikor elvonásban gyalogoltam végig ott a Dimitrov tér környékén,³¹ Kiskörút, Nagykörút, a végén

²⁹ A kutatás eddigi eredményei részletesebben ld.: Bajzáth Sándor–Tóth Eszter Zsófia–Rácz József: Szombat este harapunk? Kábítószerfogyasztás a szocialista időszakban. <http://eletmod.transindex.ro/?cikk=14983>; Bajzáth Sándor–Tóth Eszter Zsófia–Rácz József: KÖNNYŰ FŰ, KEMÉNY DROG. Hogyan kábítószereszték a magyar fiatalok a rendszerváltás után? Transindex, 2012. április 21. <http://eletmod.transindex.ro/?cikk=17133>; Bajzáth Sándor–Tóth Eszter Zsófia–Rácz József: Kábítószerfogyasztás a szocialista időszakban rendőrségi források alapján. Magyar Rendészet, 2011/3. 35-43.

³⁰ Berkesi András: Akik nyáron is fáznak. Budapest, 1974. 2. kiadás.

³¹ Ma Fővám tér.

már 50 fokos melegben, és közben tudod rázott a hideg, állandóan ez a könyvcím ugrott be. És aztán igazából ebből a rabságból akkor a hirtelen kiutat valahogy az jelentette, hogy összefutottam az Abigéllal³² és mondtam neki: kurva nehezen megy a váltás, és egyszer így hozzám vágta, hogy „hát b... meg, miért nem veszel mákot, aztán főzöd ki?”³³ Semmi mást nem tudtam az egész dologról. Nekem senki nem mutatta meg, hogyan kell mákteát főzni, és a környezetemben senki nem teázott akkoriban. És akkor egy rossz pillanatomban a Felszab téri aluljáróban³⁴ lehetett akkoriban mákot kapni csokorban és ott vettem. Nézték a többiek, nem értették, miért állok ott egy csokor virággal. Mondtam nekik, megyek haza, főzni mákot.”³⁵

A rendőrség a szocialista időszakban a szerhasználatot elsősorban rendészeti kérdésként kezelte. A „galeribűnözés” felszámolása helyett a rendőrség figyelme egyre inkább a kábítószer felé fordult. Ennek oka az is lehetett, hogy a korabeli magas rangú magyar rendőrök rendszeresen jártak külföldre és tanulmányozták az ENSZ kábítószerpolitikáját. Aktuális is volt a téma, mivel 1971. június 17-én Richard Nixon, az USA elnöke meghirdette a „War on drug”, illegális drogkereskedés elleni kampányát. Már nem galeri bandákat, hanem recepthamistókat kerestek, és a „társas elkövetők” ellen küzdöttek.³⁶

Visszatért a történetekben G. ifjúságvédelmi nyomozó alakja, mint aki a Belvárosban rendszeresen razziázott, lefoglalta a Codeint, morfiumot a felhasználóktól. Ő eleinte nem állt kötélnek életútinterjúra, pedig egykori kollegája ajánlott be hozzá. Másfél év telt el addig, míg sikerült összehozni az interjút a 30 évig ifjúságvédelmi nyomozóként dolgozó férfivel. Visszaemlékezöm első interjút egyedül adta, 2012 augusztusában. Hangsúlyozta, hogy ifjúságvédelmi nyomozóként célja az volt, hogy a szerhasználó fiatalokat kiszakítsa közegükből. Úgy vélte, nem volt helyes az akkori büntetőpolitika, mivel a fiatalok azért tévedtek meg, mert nem voltak értelmes céljaik: *„Mi is szembenálltunk. Bármilyen furcsa, ez nem utólagos mosakodás. Higgye el, mi is szembenálltunk az akkori büntetőpolitikával. Mert börtönnel nem lehet szenvedélybetegséget gyógyítani. Se alkohol, se narkó. (...) Ha törődnek az emberekkel, meg adnak munkát, nor-*

³² Az Abigél becenevű fiú volt az első, akit az 1978-ban bevezetett BTK (IV. tv.) alapján börtönbüntetésre ítélték kábítószerrel való visszaélés miatt. Róla és baráti társaságáról szól Seszták Ágnes: Szombat este harapunk című, Magyar Ifjúságban 1985-ben megjelent cikke.

³³ A Neurotic szövegekben is szó esik a mákteázásról: „a virágcsokrot zörgeti, az előbb vette a boltban”, vagy az „elő a metélttel, elő a mákkal, elő a régi jó dumákkal. 5a 29.04 mákteáról

³⁴ Ma Ferenciek tere.

³⁵ Interjú Bajzáth Sándorral. Készítette Tóth Eszter Zsófia. 2011. június 2. 52-es számú interjú

³⁶ XIX-B-14 ORFK 281. doboz A fiatalok bűnözés alakulása 1978. évben.
1976-ban 20 bűnöző galerit 235 taggal, 1977-ben 13 bűnöző galerit 77 taggal számoltak fel. Ezzel szemben 3700 csoportos elkövetést (2-3 fiatal együtt.)

*mális háttérrel. Gondolja meg, egy harmonikus embernek, aki sportol. Csajozik, vagy fiúzik, az tudja, mit akar az élettől, az nem fog narkózni, minek.*³⁷

Felvettem neki az interjú végén, hogy hajlandó lenne-e egy közös beszélgetésre Bajzáth Sándorral. Ezt nem utasította vissza és a találkozó létrejött 2012 októberében.³⁸ Az egykori szerhasználó és a rendőr közel 30 év után találkoztak újra. Az a tapasztalatom, hogy a csoportos interjúszituáció más emlékezési mechanizmusokat indítanak be: e helyzetben a hivatalosság embere és az azzal szembenálló egykori szerhasználó találkozott. Azonban a mából nézve, amikor az egykori szerhasználó szociális munkásként dolgozik, már nem állnak a törvény két oldalán ő és az egykor rendőr. Ez a csoportos interjú felfogható „szembesítő” interjúnak is: míg a nyomozó az egykori törvények megszegőjét a társadalmi normákkal, a szerhasználó a rendőrt a vizsgálati módszerekkel szembesíti. Azonban ez a találkozás is emlékeket hív elő, emlékezést generál, még ha más-ként is, mintha egykori barátok, vagy munkatársak találkoznak. A barátoknál önfeledt sztorizásba csaphat hát az emlékezés, szinte már elfeledkeznek a jelenlevő harmadikról, a kutatóról.

Bajzáth a beszélgetés kezdetén nyomatékosította, hogy „annak idején”, mikor anyagozott „ügymond munkaköri kötelessége” volt utálni az őt üldöző rendőröket. Azonban volt pár rendőrségi ügye és meglehetősen korrektek voltak vele a bűnüldöző szervek. Az egykori ifjúságvédelmi nyomozó azt hangsúlyozta, hogy ők a szerhasználat üldözésével de facto egy olyan magatartást üldöztek, ami „társadalmilag nem preferált volt”: a kábítószer fogyasztást. *„Oda ne jussunk el, hogy a kábítószer elfogadott magatartásmintává tegyük. (...) Az ifjúságvédelem híres volt arról, hogy normálisan bánt a klienseivel.”* Legfájóbb gondnak tartotta a nyomozó a kábítószer használatot ifjúságvédelmi szinten az 1980-as években. Ő tudott azonosulni a fiatalokkal, nem fásult bele. Be kell menni, fel kell térképezni és leválasztani a gyerekeket a rossz közösségből és utána terápiára küldeni, ráhatnia családra. Akkor még idő volt egyenként foglalkozni a gyerekekkel.

Bajzáth felidézte, hogy „vadnyugati zsaruként” élt benne a nyomozó. A rendőr szerint a narkófyasztást a társadalmi környezet váltja ki. Bajzáth azt hangsúlyozta, hogy ő mindig kívülállónak érezte magát, és talált egy közösséget, a szerhasználókat, ahol jól érezte magát. A rendőr ezt csoportképző normának tartotta. A rendőr a függőség természetéről beszélt annak kapcsán, hogy bár a szerhasználat halálos veszéllyel jár, a szerhasználók nem hagyják abba. A nyomozó feltette azt a kérdést Bajzáthnak, ő miért szokott le. Bajzáth ezt azzal indokolta, hogy nem ment már tovább neki, '98 szeptemberében már nem bírta a függőséggel járó tüneteket. Azonban nem bánta meg 15 éves szerhasználói kar-

---

³⁷ Interjú G. ifjúságvédelmi nyomozóval. Készítette: Tóth Eszter Zsófia. 2012. augusztus. 158-as számú interjú

³⁸ 162-es számú interjú.

rierjét. A nyomozó ezt a blues-zenészek életpályájához hasonlította, akik szintén megjárják a saját kataklizmáikat. A dealer időszakát a nyomozó a szerhasználat aljának látta, míg Bajzáth hangsúlyozta, hogy az ő közegében a szerhasználók között ez baráti alapon ment, nem etetett be senkit, hanem a szerhasználók igényeit elégítette ki.

Bajzáth felidézett egy konkrét történetet is, amikor morfium miatt tartóztatta le a nyomozó: *„jött egy haverom szembe, a Löschi. A Löschi meg az Iszap, ők együtt költöztek fel vidékre, együtt kezdtek anyagozni és viszonylag ismertebb alakjai lettek a pesti undergroundnak. És találkoztam egyszer Lösivel a Váci utcán. Kérdezte, nem tudsz adni anyagot, tök szarul vagyok. Mondom, tessék itt van ampulla. Mindez a Taverna környékén volt a Váci utcában. Elindult a József nádor tér felé, ott gyülekeztek a korai punkok, Iszapék, Rupaszovék.³⁹ Ők mind ott nyomultak általában. Mit tesz Isten, épp odaért a rendőrségi razzia. Kipakoltatták a zsebüket. Mit találtak Lösch-nél? 3 ampulla morfiumot. Honnan van az a 3 ampulla morfium? Hát a Bajzáthtól. Kész, utána házkutatást rendeztek nálam, találtak morfiumot, találtak mindent.”* A nyomozó sok hasonló esetre emlékezett. Azt hangsúlyozta, hogy az ilyen jellegű rajtaütések precízen, alaposan voltak előkészítve. Akkoriban még fegyvert sem kellett maguknál hordaniuk, olyan nagy tekintélyük volt.

Sajátos, a korszakra jellemző, hogy a kábítószerrel foglalkozó nyomozók az idegenrendészet kötelékébe tartoztak. Egy ehhez kapcsolódó, ironikus történetet is felidézett Bajzáth a nyomozónak. Az ő történet elbeszélési módszerére jellemző a szocialista időszak ironikus, gunyoros ábrázolása: *„Másodszor a morfium miatt hívtak be a rendőrségre. A Mosonyi utcába, az Idegenrendészeti alosztályra hívtak be, sose felejttem el. Vajon miért, gondolkodtam, valutázás, cigaretta? Ott váraкоztam a folyosón és egyszercsak a szemembe ötlött egy rajz, súlyos, olyan, mint a kórházakban a folyosón, hogyan néz ki a szívinfarktus. Erre a plakátra az volt felírva: „a kábítószer felszívódása a végbélben”. Az Idegenrendészeti Alosztályon. És akkor egyből sejtettem, hogy kerülök én ide. Behívtak, különösebben tagadni sem tudtam. Mondták, Sándor maga drogozik? Mondom: nem. Akkor ezek itt mik? És elővettek egy csomó receptet. Hydrocodinos receptek voltak a saját nevemen, mert az első időben saját nevemen váltottam ki. Akkor kábítószerrel való visszaélés miatt figyelmeztetést és pénzbírságot kaptunk.”*

A nyomozó felidézett egy konkrét esetet, amikor ez egyik drogfogyasztót olyan állapotban találták, hogy gégemetszést kellett rajta végrehajtani. Az interjú végén megkérdeztem a nyomozót, milyen hatással volt rá a találkozás és azt hangsúlyozta, mennyire megrendült attól, hogy Bajzáthon kívül az akkori baráti társaságból hányan belehaltak a szerhasználatba, illetve ma is Metadon fenntartó kezeléson élnek. Azonban Bajzáth példája azt mutatta neki, hogy van út vissza a narkó fogságából. A szerhasználó barátok elvesztését Bajzáth úgy írta le, mint

---

³⁹ Rupaszov Tamás., az 1982-ben alapított Trottel nevű együttes vezetője.

olyan stresszhelyzetet, amelyben a függő személy inkább több anyagot használ fel. A nyomozó úgy jelenítette meg, hogy a racionalitás világából ez nem érthető meg, hogy a szerhasználó számára a tudatmódosítás, a misztikum mindent felülír. Bajzáth érdekesnek találta a találkozást. Úgy vélte, kikerülve a szerhasználók világából, az egykori nyomozó már nem volt számára félelmetes.

Bajzáth szerhasználó múltjával kapcsolatban számos fotót és zárójelentést töltött fel a Facebook-oldalára. A fényképek sajátos emlékezési mechanizmusokat indítanak be a társaság egykori tagjainál. Az emlékező közösség tagjai megpróbálják beazonosítani a képek szereplőit, illetve ironikusan viszonyulnak önmagukhoz. Mint fentebb említettem, azok közül, akik a szerhasználó társaság tagjai voltak, sokan meghaltak. Az egykori barátokra emlékezés is megjelenik a kommentekben, akár a "R.I.P." kommenttel, de konkrét történetek felidézésével is, a hiány kifejezésével vagy emlékező zeneszám feltöltésével.⁴⁰

Összegezve: tanulmányomban rövid nemzetközi kitekintés után, a Magyar Nemzeti Levéltár Mark Pittaway Oral History Gyűjteménye alapján két konkrét példát választva elemeztem, milyen hatással van a hely, illetve a társas szituáció az emlékezés mechanizmusaira. Ahogy Horváth Sándor megállapította fentebb idézett tanulmányában, az oral history a másodlagos szóbeliség korában, a tömegmédia és a nyilvános történelem térhódítását kihasználva hozzájárul ahhoz, hogy a társadalom jóval szélesebb rétegei szólhassanak hozzá a saját múltjukról szóló diskurzusokhoz.⁴¹ Indián esetében a Nagyfa, mint hely kiemelt szerepet játszott az életút elbeszéléseiben, mivel az ellene indított koncepciók per is ide köthető. Radics Bélával kapcsolatos emlékeinek elbeszélése szintén hely- és szituációfüggő: nagyközönsége előtt tartott beszédében élt a nagyítás és pátosz retorikai eszközeivel. A szocialista időszak szerhasználója és az egykori nyomozó, amikor kutatói szorgalmazásra 25 év után újra találkozott, emlékeiket másféppen kontextualizálták, mint a külön-külön készített interjúkban. A nyomozó visszaemlékezéseiben hangsúlyosabbá vált a korabeli rendőrség és társadalom igazoló jellegű ábrázolásmódja. Az egykori szerhasználót normatív alapon kivételként jellemezte, mivel nem bukott el, hanem a szerhasználatot abbahagyva ma szociális munkásként dolgozik és rendezett családi életet él. A szerhasználó számára ez egykori traumatikus rendőrségi élmények feloldásában is segítséget nyújtott a találkozó. Míg a Nagyfa-galeri kommunikatív emlékezetének kollektívba fordulásánál feltételezhetjük az egykori galeri tagok társadalmi rehabilitációját, addig a szocialista időszak drogpolitikája és a szerhasználói szubkultúrák nem normatív, hanem interpretatív alapon lehetnek részei az emlékezetnek.

---

⁴⁰ Például: „nagyon hiányzol szívem”, „jaaj de rohadt dolog hogy ez lett a vége....”,

⁴¹ Horváth i.m. 38.